

JAG-REFORMEN

Olof Lagercrantz på *Dagens Nyheters* ledarsida
1960–1975

av Stina Otterberg

I *Völsungasagan* måste den fattiga Kraka klara några till synes omöjliga uppdrag för att bli förd till sin friare kung Ragnar Lodbrok. Varken klädd eller oklädd, varken fastande eller mätt, varken ensam eller i människofölje skall hon möta honom. Kraka, som egentligen heter Aslög och är av gudasläkt, löser problemet genom att klä sig i fisknät, smaka på en lök och ta en hund till sällskap.

På liknande sätt ska det också här handla om att kringgå och överlista – inte intelligenstestet från en förälskad kung, utan de krav som en genre kan ställa. Det ska handla om hur Olof Lagercrantz uppfattar och genomför sitt skrivuppdrag på *Dagens Nyheters* ledarsida då han var både chef- och kulturredaktör i samma tidning mellan 1960 och 1975.

Artikeln grundläggande avsikt är att visa hur Lagercrantz klarar av att säga »jag« när han inte får säga »jag« – för just det ordet är bannlyst i tidningsledaren som genre. Det handlar om att förmedla en personlig närvaro i en genre som ställer krav på abstraktion, personlighet och distansering. Det handlar om konsten att skriva så att en genrelag osäkras och tydliggörs.

Vi kan börja i vad som framstår som den grundläggande förutsättningen för Lagercrantz skrivande – nämligen en självklar övertygelse om litteraturens omistlighet och dess kraft.

Lagercrantz ser till att litteraturen ständigt närvarar på ledarsidan, antingen det hand-

lar om dagsaktualiteter som litterära priser, bokmarknad och regelrätt litteraturkritik eller mer tidlösa betraktelser över kanoniserade klassiker.¹

Att litterära ämnen och litteraturkritik etablerar sig på ledarsidan, platsen för ideologisk och politisk opinionsbildning, är i sig ett tecken på en övertygelse om konstens politiska kraft.

Men det som framför allt utmärker Lagercrantz verksamhet på ledarsidan är inte »bara« det faktum att litteraturen får så mycket utrymme på ledarsidan. Det handlar därutöver om *hur* texterna är skrivna; att de i många fall själva kan göra anspråk på att kallas litteratur.²

I ett annat sammanhang har Horace Engdahl karaktäriserat Lagercrantz som *spelfördärvare*.³ Jag låter benämningen stå också för Lagercrantz som ledarskribent i *Dagens Nyheter* under sextio- och halva sjuttioalet. Genom att inringa karaktärsdrag i Lagercrantz ledare, och genom att uppehålla mig vid stil och form, vill jag i det följande uppmärksamma hur dessa texter skiljer sig från övrig ledarsidestext och vad det får för effekter. Materialet är ett stort antal ledarsidestexter som tidigare inte uppmärksammats av den enkla anledningen att de till större delen är osignerade.⁴ I Lagercrantz fall är det emellertid fråga om texter som ändå bär omiskännlig signatur.

Ledarsidans gängse utformning

I artikeln »Ledare och reportage. Försök till stilistisk analys av några texter i Dagens Nyheter hösten 1962« gör Lars Grahn en jämförande analys mellan stilen på ledarsidan och tidningen i övrigt.⁵ Grahns syfte är att belysa skillnaden mellan två typiska tidningsstilar, ledar- och reportagespråk. Kulturmaterial som ofta skrivs på »fackspråk« eller i »vitter stil« är uteslutet i studien.

Den inte helt oväntade slutsatsen blir att språket på ledarsidan kontrasterar mot språket i övriga tidningsgenrer. De beskrivs alla som mer talspråkliga än ledarsidan som utmärks av en opersonlig och nykter stil där »författarna strävar efter att hålla en viss distans till sitt ämne och att inte låta sitt eget temperament alltför mycket färga framställningen.«⁶ Ledarsidesspråket präglas av lexikaliskt korrekta ord; man väljer abstrakta konstruktioner hellre än vardagliga och lider dessutom av en släng av vad Grahn diagnosticerar som »substantivsjuka«. Denna åkomma kombinerad med en svaghet för passiva konstruktioner för tankarna till »kommittésvenska«, menar artikelförfattaren. Sammanfattningsvis konstaterar han att »[l]edarna är den textgrupp som har minst kontakt med det talade språket, de är helt och hållet en skrivbordsprodukt.«⁷ Som kontrast anger han reportaget, en tidningsgenre som är typiskt talspråklig med många huvudsatser och korta meningar (där en mening betecknas som »kort« om den består av mindre än tjugo ord).

I Grahns material ingår också en ledare av Lagercrantz, »Litteratur och pris«. Den handlar om John Steinbeck som det året fick Nobelpriset i litteratur.⁸ Det intressanta är att Grahn bara citerar ur den när han vill ge exempel på undantag och stilvariation i ledarsidestext. I sin genomgång av de negerande orden *ej/icke/inte* finner Grahn att *inte* är närmast totalt dominerande (97,2% av beläggen), och att *icke* och *ej* näs-

tan helt försvunnit ur *Dagens Nyheter*s språk. De belägg av *ej* som ändå finns i materialet är i samtliga fall skrivna av Lagercrantz. Ledaren förser också Grahn med exempel på stilvariation för att undvika pronomenupprepningar; *som* varieras till exempel med *vilken/vilka*.⁹

»Finn fem fel«

Språket är det starkast verkande medlet som urskiljer Lagercrantz ledare från övrig ledarsidestext.

Jag vill därför nu uppmärksamma texternas formaliteter och deras effekter. Som utgångspunkt tar jag Rolf Hedquists sammanfattning över stilen i ledarsidestext i *Emotivt språk. En studie i dagstidningars ledare*:

1. Den är nykter, d.v.s. den saknar talets temperament. Den lägger fram fakta på ett försiktigt och objektivt sätt.
2. Språket är lexikaliskt strängt korrekt. Författaren undviker talspråkliga och vardagliga ord och använder i stället ord som avser att framkalla rent sakliga föreställningar.
3. Språket är grammatiskt konservativt.
4. Språket har en invecklad satsbildning.
5. Vissa konstruktioner gör att stilen blir stel.¹⁰

Tillämpad på Lagercrantz ledarsidestexter blir det en checklista över hur hans bidrag *inte* ser ut. Hedquist talar om avsaknad av »talets temperament«, något Lagercrantz texter tvärtom i hög grad äger. Han föredrar korta meningar och rak ordföljd i sina texter, typiska talspråkliga drag. De tre meningar som Lars Grahn citerar i sin analys av handlingsbestämmande ledare består till exempel övervägande av huvudsatser med god marginal till tjugo-ords-taket som han satt som gränsen mellan korta och långa meningar:

Nobelprisen hör till de kulturella ytfenomenen och saknar all djupare betydelse. --- John Steinbecks författarskap saknar inte förtjänster. --- Men den passion varur den stora dikten föds finns där inte enligt vår mening.¹¹

Långt från kommittésvenskan är det istället fråga om en spänstig och lucker stil – en talspråkighet som på sätt och vis hör samman med det ledigare framställningssätt som kännetecknar övrig tidningstext, men som inte har något gemensamt med det muntliga språkets redundanser. Det är en kontrollerad talspråkighet som ytterligare kvalificeras genom bruket av intertexter, metaforik och andra stilgrepp och som därför framför allt måste betecknas som en litterär stil.

Några stilexempel

Ofta börjar Lagercrantz sina artiklar i berättande stil. Så även på ledarsidan i texter som i sin lågmälda ton skaver mot den vanliga ledarsidesstilen.¹² Ett exempel finns i ledaren »En sommardag« från juli 1960.¹³ Redan rubriken är iögonfallande icke-ledarsidesmässig. Texten börjar som en betraktelse och fortsätter med ett långt återberättande av ett ställe i Herman Melvilles *Moby Dick*:

Sommaren är ett ögonblick av balans mellan våren och hösten. Vi befinner oss där just nu. I nästa ögonblick skall det som ter sig oföränderligt och fulländat förvandlas till det alltför mogna.

I Melvilles stora roman om den vita valen finns en oförgänglig bild av sommaren. Där skildras ett valstim i vila på havet. Djuren har ordnat sig ej olika nybyggargvagnarna en lägerkväll på den amerikanska prärien. I periferin ligger de tunga hannarna med luftfontänen spelande över glänsande kroppar. Runt kring dem rasar, dyker, brottas de yngre. Ju längre in i stället, desto större blir stillheten. Här ligger de sedesamma valmödrarna. Här dyker de unga valmödrarna ned i djupet och följs av sina friare. Allra längst in finns en rund damm, avgränsad av mödrakroppar, där de minsta valarna, valbarnen, leker. Det är så stilla där inne som vore vattnet överdraget med en hinna av mjölk. På havet, det vildaste och farligaste av elementen, bland jordens största djur, som med ett enda slag av sin stjärt kan krossa ett fartyg, har för ett kort ögonblick en fullkomlig frid infunnit sig. Man förnimmer då man läser romanen denna frid nästan som ett levande väsen, som en gud sammangjuten av vatten, valar, sol och blå luft.

Berättelsen om den andra berättelsen får ta plats. Lagercrantz har inte bråttom i texten. Småningom leder han över till sitt ärende, vikten av att trots historiens misslyckade försök att införa goda samhällen (Sovjetexemplet) kunna tänka utopiskt om framtiden. »Utan en sådan vilja till optimism kommer vi att stelna i kramp och nejsägeri« avslutas texten. Jag läser stycket framför allt som en gestaltning av den känsla av frid som förbinder Melvillestället med framtidsdrömmarna. Kanske kan några meditativa sommardagar vara vad som behövs för ett förnyat hopp, tycks Lagercrantz mena. Stycket får också en performativ dimension; den fridfullhet som texten talar om, agerar den också själv genom att utgöra en vilopunkt på ledarsidan, en hägnad bland övriga journalistiskt traditionella texter.

Även om Lagercrantz ledarsidestexter hela vägen har en tydlig berättarröst som bryter fram ur det anonyma ledarkollektiv han är rädd att bli hopfäst med, tar han mot slutet av sextio-talet ytterligare ett steg i förändringen av ledaren som genre när han inför signerade ledare. I och med det är det också fritt fram att skriva ordet *jag* med variationerna *mig*, *min*, *mitt*, *mina* i ledarsidestext. 1968 inleder han en ledare så här: »Palestrina heter en liten stad utanför Rom, mest bekant för den tonsättares skull som fått namn efter staden. Agne Hamrin tog mig dit för några veckor sedan.«¹⁴ Här anslås en intim ton där jaget framträder för en läsare som också förutsätts veta vem Agne Hamrin är. Att han var tidningens Italienkorrespondent hade förmodligen också ledarsidans läsare kännedom om, men poängen är att han omnämns i förbigående och med självklarhet, utan någon titel och utan att sedan återkomma i texten, ungefär som man i ett samtal kan referera till en gemensam bekant.

I »En sommardag« återberättade Lagercrantz en passage ur *Moby Dick*. I denna ledare står en romersk mosaik i centrum. Lagercrantz ägnar nästan halva texten att frammana den. Jag citerar det inledande stycket i sin helhet:

Palestrina heter en liten stad utanför Rom, mest bekant för den tonsättares skull som fått namn efter staden. Agne Hamrin tog mig dit för några veckor sedan. Där byggde Sulla på 80-talet före Kristus ett tempel – nu museum – ägnat gudinnan Fortuna. En grekisk konstnär från Egypten införskrevs för att göra ett mosaikgolv.

Han gjorde en väldig Niltavla. Längst upp mot flodens källor ser man svarta män med pilbågar. Så breddas floden, och man omfamnar öar med djur av många slag. En orm i mäktiga slingor. Ett lejon på en klippa. Storkar, gäss. Nu kommer bygden med hus, båtar, en stadsmur, en man till häst – grekernas djur framför andra. Allt omflutet av vatten. Så längst ned – mosaiken är i dag placerad som tavla på en vägg i templet – ligger Alexandria. Över vattnet en bänk där några dricker vin. Små båtar far fram. Ett solskydd över ett sällskap klädda i romarkrigarens hjälm.

Det är ett livligt, folkligt myller. Den unge Hilding Linnqvist målade så här. Naivistiskt, mjukt och kvickt. Långt från legionernas marsch och triumfbågarna. Överblick, närhet och vardag på en gång.

I beskrivningen av mosaiken växlar språket mellan utmejslade meningar som »Så breddas floden, och man omfamnar öar med djur av många slag« med koncentrerat anteckningsboksartade som »Storkar, gäss«. Sådana rappa meningar liksom användandet av dramatisk presens ger tempo åt framställningen – »nu kommer bygden med hus, båtar, en stadsmur, en man till häst«.

Substans

Uppräkningen av ting, som är typisk för Lagercrantz texter, är något helt annat än den substantivsjuka Lars Grahn talade om i sin analys av ledarsidestext. Över huvud väljer Lagercrantz gärna substantiven och kan hoppa över verben för att uppnå det slags gradvisa avskalning som i sviten »En orm i mäktiga slingor. Ett lejon på en klippa. Storkar, gäss.« Lagercrantz beskär språket tills bara det absolut nödvändigaste kvarstår. Det är också den strindbergska skolan – jag tänker särskilt på stycket om den

nya järnvägen ur en av Lagercrantz favoritböcker, *Det nya riket*, det som inleds »Kungen kommer. Smörgåsbordet angripes. Soppa serveras. Korkarne smälla. Fogeln är uppäten. Champagne! Tal!« och som avslutas »Skott. Regementesmusik. Flaggor.« Just den passagen utgör ofta exemplet på August Strindbergs elliptiska språk, det vill säga en stil som med Peter Hallbergs formulering i *Litterär teori och stilistik* utelämnar »allt utom huvudorden«. ¹⁵ Stycket ur *Det nya riket* får också utgöra Hallbergs exempel på en rak, enkel och överskådlig meningsbyggnad – något som ju också utmärker Lagercrantz texter i så hög grad.

Lagercrantz substantiv i ledaren ovan är av det konkreta slaget. Att Lagercrantz väljer att uttrycka sig med konkreta substantiv kanske inte är så anmärkningsvärt när det, som här, handlar om att beskriva en mosaik, en bild. Men man kunde också tänkt sig en adjektivmättad skildring där mosaiken i högre grad fått filtreras genom jagets temperament. Valet att uttrycka sig konkret säger något generellt om Lagercrantz stil. Stycket ovan uppvisar drygt en tredjedel substantiv, vilket enligt Peter Hallberg skulle vara en hög siffra för prosa. ¹⁶ Passagen om *Moby Dick* räknar också många ord som betecknar ting. ¹⁷

Lika mycket som Lagercrantz söker sig till substantiven undviker han adjektiven som ordklass. I den här citerade ledaren sätter han visserligen fem rätt så tätt på varandra i slutet (livligt, folkligt, naivistiskt, mjukt, kvickt) och därtöver nio (liten, mest bekant, grekisk, väldig, svarta, mäktiga, små). Det rör sig ändå om förhållandevis få adjektiv. Detta har han också gemensamt med Strindberg. »Strindbergs ordval uppvisar en markant brist på adjektiv«, skriver Gunnar Ollén i »Stilen i Ordalek och småkonst« i *Strindbergs språk och stil* och exemplifierar med Verner von Heidenstams »utpräglat beskrivande« stil som motsats. ¹⁸

Lagercrantz formulerar också uttryckligen sitt ideal att undvika adjektiv till substantivens fördel. I ett citat från femtiotalet heter det »En

ordälskares aftonbön kan låta så här: älg, blåklint, cement, jord, blod, honung, tång.«¹⁹ Ordvalet är passionerat. »Aftonbön« anger att det rör sig om en tro på språket som låter sig uttryckas i religiösa ordalag. »Ordälskare« talar om kärleksförbindelsen mellan det skrivande jaget och språket som i denna mening framstår i sin mest kroppsliga form genom sju ytterst konkreta substantiv, alla hämtade från naturen (om än cementen i en av människan förädlad form). Det är ett knippe ord som ger associationer till olika färger, smaker och dofter och till olika sfärer: hav och jord, skog och åkermark, kropp och växt.

Att föredra substantiven framför adjektiven, att aktivt välja de ord som bokstavligen har substans, kropp, materia – det är en princip som styr Lagercrantz litterära skapande, hans poetik om man så vill. Det handlar om att *gestalta* hellre än att *beskriva* – också i tidnings-text. Använder han adjektiv, blir det gärna sådana med substantiv i sig; »insjönordiskt blå« om författaren Hannu Salamas ögonfärg, »kolibrisnabb« om konversationen i Guy de Maupassants *Bel-ami*, »Helene Scherfbeckstunn« om realismen i Tomas Tranströmers första diktsamling.²⁰

Brev

Genom sin intima ton kan man säga att ledaren som inleddes med mosaiken från Rom, »Tystnade röster och nya«, närmar sig en texttyp som brevet eller en talakt som det enskilda samtalet. Över huvud taget är olika slag av brevtilltal vanliga i Lagercrantz texter på både ledar- och kultursida. Det kan också vara fråga om texter som i sin helhet är utformade som brev. Det är kongenialt inte minst eftersom brevet ju är den ursprungligaste nyhetsformen. Budbärarna på medeltiden sprid masskommunikationen via brev, och tidningar som räknas till den så kallade essäpressen på 1700-talet kunde vara helt eller delvis utformade som brev.²¹

Bland det genretypiska med brevformen är adresseringen till ett Du (eller Ni), dateringen och hälsnings- och avskedsfraserna. Det personliga brevet har karaktär av intim konversation, och brukar betraktas som en informell och familjär genre. I »*Jag har fått ett bref...*«. *Den tidiga svenska brevromanen 1770–1870* skriver Yvonne Leffler:

Det enskilda brevet framstår som ett personligt meddelande från ett specifikt jag till en bestämd adressat, där dess utformning bestäms både av vad brevskrivaren har att berätta och av hans eller hennes specifika relation till adressaten. Läsaren möter brevjaget mitt uppe i skrivandets nu som ett såväl skapande som upplevande subjekt. Brevet karakteriserar emellertid inte bara brevskrivaren utan också adressaten och berättarens relation till denna. Det direkta tilltalet och den personliga berättarrösten porträtterar det tilltalade duet på ett sätt som skapar autenticitet och närvaro.²²

Även i äldre brevteori som baserades på den klassiska retoriken betraktades brev som ett slags samtal, skriver Stina Hansson i *Svensk brevskrivning. Teori och tillämpning*:

En vardaglig samtalston, *sermo*, passade dock bara i brev till vännerna eller familjen. Brevtypen *familiaria* behandlades dock nästan aldrig i äldre brevteori. Denna koncentrerade sig på sådana brev som inte var enkla och vardagliga, som *mutatis mutandis* hade att anpassa sig efter samma regler som de högre litteraturarterna. Först den franska galanta teorin gav plats åt *familiaria*. I enlighet med reglerna i den äldre brevteorin bestämdes deras stilton som *sermo*. Det var bara det att det inte fanns någon norm för hur *sermo* borde utformas, varken i retoriken, brevteorin eller poetiken. Till norm för samtalet valdes då den beundrade aristokratiska salongskonversationen.²³

Den franska brevteorin från 1600- och 1700-talen hade, skriver Hansson, också »en föreställning om naturlighet i brev som byggde på ett aristokratiskt ideal av 'aisance negligée'«. ²⁴ Just detta drag av avspänd, naturlig konversation – som förstas är ett utarbetat litterärt grepp – tillhör det som utmärker Lagercrantz brevstil.²⁵

Brevet, brukar det heta, ersätter det direkta talet. Det har samma informella drag och vardagliga stilnivå. Att brevet är släkt med dagboken märks på dess fragmentariska och diskontinuerliga natur. Familjeband finns också till självbiografen; båda dessa är genrer som Lagercrantz skriver i. Men där självbiografen är tillbakablickande, är brevet framåtsyftande. Och brevskrivaren vill ha svar; brevet är *riktat*. »Mottagaren/läsaren finns inskriven i brevet genom tilltal, frågor, utrop, tänkta invändningar etc. På detta sätt finns möjligheten till svar inbyggt i själva brevet«, skriver Marie Löwendahl i *Min allra-bästa och ömmaste vän! Kvinners brevskrivning under svenskt 1700-tal*.²⁶ Hon hänvisar till Bruce Redford som i *The Converse of the Pen. Acts of Intimacy in the Eighteenth-Century Familiar Letter* talar om brevet i termer av performance i såväl lingvistisk som teatral betydelse, där brevskrivaren genom olika grepp skapar ersättningar för gester, tonfall och fysisk kontext.²⁷ Brevets 'jag' skiljer sig från dagbokens och självbiografins genom sin särskilda form av dialogicitet som betingas av adressatens betydelse, av »spänningsförhållandet mellan jag och du«, skriver Löwendahl. Uppfattningen om duet påverkar jagets framställning av sig självt: »brevet kan inte ses som ett renodlat uttryck för subjektivitet« utan »ett relationellt jag«, det vill säga ett jag som *blir till* endast i förhållande till ett du.

»Vem skriver författaren för?« frågar sig Lagercrantz i *Om konsten att läsa och skriva*, och erinrar sig Margit Abenius som talat om »den osynliga läsaren«. »Någon finns som man uppfattar som mottagare av det skrivna ordet«, resonerar han:

När man skriver brev är det lätt. Då vet man vem som lyssnar. Är det någon, som tycker om oss och förstår vårt sätt att vara, ökas strax vår språkliga spänst och hjärtat slår i var rad. Skriver vi däremot till någon som är motsträvig och kritisk faller aska över orden.

Det är en hjälp för skribenten om han vet sig vara läst. Kanske är det ibland så, att en författare lyckas först när han lyckas, det vill säga när han får läsare.²⁸

Någon som *lyssnar*, skriver han, inte någon som *läser*. Citatet tydliggör hur Lagercrantz själv uppfattar brevet som ersättning för det direkta samtalet, ett genredrag som lyfts fram i brevforskning. Över huvud skriver han gärna om texter, om läsning, i termer av samtal och lyssnande som installerar en kroppslighet i texten. »Att göra så att ett verk älskas är att skänka det dess röst och göra det närvarande«, hette det i ledaren »Tystnade röster och nya«, och i samma text om läsningen av den då nyligen bortgångne Ekelöfs dikter, »vi måste lyssna naturligt som levde han ännu.«²⁹ Omvänt är »stendöv« ett av hans mest negativa värdeomdömen.³⁰

I sin dagbok graviterar Lagercrantz mot mötet med läsaren, mot responsen, mot att påverka och därmed också själv bli bekräftad. Efter Sovjetresan i början av sextioalet skriver han kring detta, också här i termer av lyssnande:

Länge sedan jag skrev. Men mina artiklar om Ryssland kan användas som dagbokssurrogat och därtill finns anteckningar gjorda under resan. Jag har arbetat hårt med dem, men har blivit belöna[d] av ett stort intresse. Det har varit stunder av lycka för mig när jag kunnat skriva för många, när jag kunnat känna att den bildade publiken i detta land lyssnat till mig och lärt något av mig. Kanske har det varit bland det bästa jag upplevt i livet. Det är sant att de ekon jag hör är färre än man kanske skulle tro. Men jag får samtidigt sådana här dagar ständigt bevis för att förfärligt många läser vad jag skriver. Jag känner det därtill i luften på ett särskilt, eggande sätt.³¹

Att kalla en serie resereportage för »dagbokssurrogat« anger en strävan efter intimitet och ett tydligt »jag« i texterna. Lagercrantz återkommer till tidningstexterna som en dagbok, vilket säger mycket om tilltal och tonläge. En klippbok med artiklar kallar han *Opinionslägen. Utdrag ur min tidningsdagbok 1965–1968* och stora delar av artikelserien »På Måfå« från början av femtioalet ingår sedan i den essäsamling som får namnet *Dagbok*.³² Tidningsartiklarna blir ett slags offentlig »dagbok« samtidigt som Lagercrantz privata dagboksan-

teckningar också de framstår som skrivna med syftet att läsas och publiceras.³³

Men man kan också betrakta tidningsartiklarna som »brevsurrogat« – meddelanden från ett jag till ett frånvarande du, en mottagarinstans som finns inskriven i texten. Denna dialogiska form är vanlig i Lagercrantz texter där man kan se många exempel på de slags läsartilltal som ofta förekommer i brev; frågor, utrop och direkttilltal för att nämna några. I en julaftonsledare från 1968, »Rädslan för rädslan« återfinns många sådana grepp.³⁴ Här ett citat som inleds med en fråga, för att fortsätta med imperativer, utrop och understrykandet av en samhörighet mellan jag och du och ni genom ett gemensamt vi:

Vad kan vi göra för att komma ut ur denna onda cirkel!? Det finns bara en metod. Sluta att vara rädd. Tro inte på ryktena om våld! Kom ihåg att rädslan är överdrivaren nummer ett, överdrivarnas överdrivare! Kom ihåg att människor är likadana som ni själva, att luffaren i köket, den svarte i gränden är lika rädd som ni, att den kommunistiska världens människor är lika rädda för atombomben som vi.

Ledaren fortsätter med att skriva in läsaren genom en tänkt invändning som följs av en fråga som har tappat sitt frågetecken, vilket för övrigt är typiskt Lagercrantz: »Men farorna är ju reella, invänder ni. Hotar oss kanske inte kriget, knarket, katastroferna.«

Användandet av postskriptum, PS, är något som Lagercrantz ibland tillämpar på ledarsidan, och som direkt ger en signal om brevform.³⁵ Där finns texter som i sin helhet får betraktas som brev, bland annat Lagercrantz sista ledare som publicerades nyårsafton 1975 under rubriken »Brev till Karin«.³⁶ Det inleds »Kära Karin!« och slutar med avskedsfrasen »Tillgivne Olof Lagercrantz«, vilket är ytterligare en genreöverklivning – även om *Dagens Nyheter* under denna period hade signerade ledare, fungerar ändå förledet »tillgivne« som en tydlig brevmärk. Brevet är ställt till svenskläraren Karin Tarschys som reagerat på julaftonsledaren av Lagercrantz, och vars replik till den publiceras intill ledaren. Ämnet rör det svenska språkets

ställning och svenskundervisningen i skolorna. Det utmynnar i att Lagercrantz minns sin egen svensklärare som gjorde intryck på honom genom sin kärleksfulla behandling och kommentar av en bellmansdikt. »Han lärde mig vad det vill säga att vara uppslukad av något utanför sig själv, något helt andligt« skriver han.

Ledaren slutar därmed på ett sätt som betecknar Lagercrantz gärning i *Dagens Nyheter* – ett budskap om att dikt och liv inte går att skilja åt: vi behöver dikten för att förstå livet och vice versa.

Genom att skriva i brevform anknyter Lagercrantz inte bara till äldre tidningsformer, utan också till en mer samtida journalistisk tradition som särskilt finns representerad i resebrevet som tidningsgenre. John Chr. Jørgensen visar exempelvis i sin *Om breve. Ni essays om brevformen i hverdagen, litteraturen og journalistikken* hur konsekvent en Herman Bang i slutet av förrföra seklet använder sig av en intimiserande brevstil i tidningstext där han upprättar ett »särligt kommunikationsrum med läsaren«.³⁷ Jørgensen uppmärksammar också bland andra Martin Andersen Nexø, Johannes V. Jensen och Carsten Jensen som stora namn i genren »det journalistiske rejsebrev«, och påpekar att just författare dras till genren.

Med lätthet kan Lagercrantz passas in i denna journalistiska brevtradition. Det han tillför den som är nytt är att han etablerar brevtilltalen också på ledarsidan.

Litterära stänk och intertextuella flikar

Om Lagercrantz texter på ledarsidan i stort kan ses som litterära brott som skaver mot normen, kan ett litterärt tonfall också användas som ett kontrasterande stilgrepp *inom* en text. Ett exempel finns i den giftigt ironiska ledaren »Småtyckarskolan« från 1963.³⁸ Där karikerar Lagercrantz Sveriges radio och television som »småtyckarnas hemort på jorden« eftersom de

har »ett stort behov av åsikter, men bara i smått, ty man måste ju hålla balans«:

[---] Man måste därtill tänka på underhållningsvärdet, ty ständiga tittar- och lyssnarundersökningar är i gång och skrämmer livet ur tjänstemännen. Det är så skojigt när någon tycker något och när någon annan tycker motsatsen. Bara de nu inte tröttar med exempel och bevis. Ett på sin höjd. Det liknar strax en kulturdebatt. Några tidningar resonerar beklagligtvis på samma sätt.

Efter att ha omtalat en »småtyckare« i *Stockholms-Tidningen*, utan att nämna tyckaren vid namn, avslutas texten med en lyrisk rättframhet mitt bland de skruvade sarkasmerna:

Må vi alla sitta i gräset med vår radio och vår TV och lyssna till deras tyckande eller till deras löften om att tycka bättre nästa gång. *Syrsorna surrar, vinden drar så mildt genom löven*. Håll er vaket, svenska folk! Nu kommer småtyckarskolan i extra aktuellt! [min kursivering]

Ett exempel på hur litteraturen gör sig hemmastadd på ledarsidan är Lagercrantz sätt att använda intertexter, att mer eller mindre öppet väva in textställen från litterära verk – ett sätt att ge plats åt litteraturen som i sig själv är ett litterärt grepp. I ledaren »En tidnings uppgift« från 1963 heter det: »Vi vill att Dagens Nyheter skall vara en stor spegel som ger rena och klara bilder från världens alla nyhetshörn. Vi vill vara [...] en ishammare vid alla tillfrusna vatten«. Här anspelar Lagercrantz på Kafka och dennes »[...] ein Buch muß die Axt sein für das gefrorene Meer in uns«. ³⁹

Lars Grahn konstaterar i sin studie att ett bildspråk hämtat från idrottens och krigets sfärer är vanligt förekommande i ledarsidestexter från den uteslutande manliga ledarskribentskaran på sextioalet:

Bildspråket flödar rikligast i ledarna och de reportage som avhandlar (i vid mening) politiska ämnen, och detta bildspråk visar sig ha ett stort inslag av föreställningar hämtade ifrån, visserligen inte bara idrottens språk, men överhuvud spelets, kampens och krigets miljö. ⁴⁰

Som tidigare är det Lagercrantz texter som förser Grahn med exempel på undantag. Hans ledare om Nobelpriset använder sig istället av en organisk metaforik och »inleds med en bild av de höstliga rosor som ännu står kvar i trädgårdarna«. ⁴¹ Här skriver Lagercrantz i en gammal tradition av organisk metaforik inom litteraturkritiken, särskilt omhuldad av nykritiken. ⁴² Men även om han ibland också använder sig av idrottslig och militär metaforik, är det knappast så vanligt förekommande att det skulle vara ett grundläggande drag. Snarare kan det framstå som en avsedd stileffekt, som i en underledare om den kristna rörelsen Moralisk upprustning, MRA, där bildspråket i slutet hämtas från organisationens eget krigiskt inspirerade namn, som ställt mot exempel från litteratur och film får en kontrastverkan:

Moralisk upprustning är ute och upprustar igen. Nu i en helsidesannons i Svenska Dagbladet. [---] I den nya, stora annonsen står att Moralisk upprustning är FÖR »Sanning«, »Fred«, »Intelligent säkerhetstjänst«, »Pressens frihet«, »Stor konst i teater, film och television« samt »Ett rent, fritt och evigt Norden«. Efter dessa djärva uttalanden, som kommer alla oss som är FÖR »Lögn«, »Krig«, »Korkad säkerhetstjänst« osv att vackla, övergår annonsen till att meddela vad Moralisk upprustning är MOT. Den är mot: »Sexuellt lösliga personer på höga poster«, [...] »Skilsmässa«, [...] »Sysslandet med snusk som berövar nationen energi och skicklighet och därigenom bidrar till försämrad kvalitet och förlorade marknader«.

De sista meningarna synes oss särskilt intressanta. [---] Hur mycken energi och hur många marknader vi förlorar på sysslandet med »snusket« har vi dock inte riktigt kunnat bestämma oss för. Betyder Ivar Los »Lyckan« i tretti tusen exemplar lika många odugliga yrkesmän? *Blir ett regemente satt ur stridbart skick* sedan det läst Ann Smiths nya diktsamling? Saken är oroande! *Mjuknar rent av vårt svenska kullagerstäl* inför »Hon dansade en sommar«? Lev rent, svenska folk, så att vi må bevara åtminstone marknaden i Sydafrika. Moralisk upprustning hjälper till. Den har kontakter där – på högsta ort. ⁴³ [mina kursiveringar]

En annan typ av metaforik som är vanlig hos Lagercrantz är ett bildspråk hämtat från teatern

och som skapar en effekt av dramatisering, ett underliggande shakespeareiskt budskap av *världen en scen*. Ett exempel finns i de ledarsidestexter Lagercrantz skriver efter mordet på John F. Kennedy 1963. Dagen efter skotten i Dallas liknas skeendet vid ett sorgespel i *Dagens Nyheter*'s ledare:

John Kennedy, Förenta staternas president, är död. Han träffades av en kula i huvudet då han, hälsad av en stor folkmassa, i bil färdades in mot staden Dallas centrum. Efter mindre än en timme avled han.

Sorgespel bjuder ett klassiskt exempel på den dramatik som präglar de stora handlingsmänniskornas liv. Jubel, motstånd, död.⁴⁴

De tre substantiven »jubel, motstånd, död« som ensamma utgör sista meningen är samma grepp som jag tidigare nämnt. Det här sättet att bryta en sekvens, ett flux i språket med en plötsligt korthuggen mening bestående av bara substantiv och de pauser som kommatecknen innebär, skulle i musikaliska termer beskrivas som en växling från legato till staccato.

Det teatrala bildspråket understödjs ytterligare av en koppling mellan attentatet i Dallas och ett annat mord på ett statsöverhuvud, tillika teaterns beskyddare, Gustav III. Allusionen ligger i ordet »skimmer« som är hämtat ur Esaias Tegnér's antologinummer som inleds »Det låg ett skimmer öfver Gustafs dagar«. Lagercrantz använder sig av samma uttryck i sin karaktäristik av Kennedy: »Han var en av Förenta staternas yngsta presidenter, och ett skimmer av vågsamt äventyr, av mod och beslutsamhet – demonstrerade bland annat under Kubakrisen – vilade över hans gestalt«.

Religiöst färgat språk

Lagercrantz skriver i en kulturradikal tradition av kritik mot religion och kyrka – där han främst värjer sig mot det han uppfattar som dogmatism, skenhelighet och moralpolitik med avsikt att begränsa individens frihet i samhället. I så måtto försvarar han yttrandefrihet, tryckfrihet,

sexuell frihet och andlig frihet mot strömningar inom statskyrka, frikyrka och stat som verkar i motsatt riktning. Hans artiklar kring fallet Hannu Salama i Finland, författaren som för sin bok *Midsommardansen* åtalades för hädelse mot Gud, utgör viktiga exempel för Lagercrantz inlägg i detta slags debatt.⁴⁵ Avskaffandet av statskyrkan står också på önskelistan, liksom införandet av borgerlig begravning i ett Sverige där endast kyrkan ägde begravningsrätt.⁴⁶

Detta sagt, är Lagercrantz knappast ateist. Sedan ungdomen har han ett levande förhållande till religionen. »Jag längtar efter en tro och när jag den en gång tror jag att jag helst av allt skulle vilja bli präst«, skriver han som 21-åring i sin dagbok under en vistelse på Sigstunastiftelsen.⁴⁷

Den här religiösa tendensen hos Lagercrantz yttrar sig också i ett kristet inspirerat språk, inte minst i ledarsidestexter. I sina Sovjetartiklar på femtiotalet använder han sig gärna av metaforik hämtad från kyrkan vilket får effekt av dubbel kritik, både av totalitära statssystem och religioner. På samma sätt förmedlar han i ledaren »Leninminnet« från 1960 en bild av kommunismen som religion då han talar om Lenin som en »gud i den marxistiska himlen« och om leninismen som »den enda, allmänneliga läran«, och i en annan ledare samma år skriver han om hur kommunismen antagit formen av »kyrka« för miljoner människor, hur de vidrigaste brott begåtts i »den heliga kommunistiska trons namn« och hur »kommunismen har blivit det tjugonde seklets religion, och som alla tidigare religioner har den främst gripit de fattiga, de oupplysta«.⁴⁸ Omvänt karaktäriseras kyrkan som diktatur i ledaren »Statskyrka eller religionsfrihet« från 1963 där Lagercrantz kritiserar det faktum att kyrkan är »tvångsrekryterad«, den är »en organisation baserad på automatiskt medlemskap« med en »monopolistisk propagandaapparat«.⁴⁹

Men Lagercrantz återkommer under sextiotalet alltmer till ett religiöst språk som inte är ironiskt eller avsett som kritik mot diktatoriska

maktsystem. I en dagboksanteckning från 1964 om en vän som håller på att dö skriver han oförställt: »Måtte Inga somna i frid, en frid som hon drömde om. Amen.«⁵⁰ Ett exempel från tidningstext finns i ledaren »Rymdskott och medmänsklighet« från 1962.⁵¹ Denna ledartext vill gratulera Sovjet till framgångarna i rymden, men önskar att det ryska folket utöver skådespelen på himlavalvet också finge »en fri utsikt i horisontalplanet, tvärs över de avspärrade gränserna«. Här väljer Lagercrantz åter ett kristet inspirerat språk, men på ett annat sätt då han använder sig av en pläderande stil som utgår från ett gemensamt »vi« som här får läsas som den västerländska kulturen, och som hamnar nära det politiska talet och ledarsidans övertygande stil, men som också kan påminna om en predikan. Lagercrantz använder gärna retoriskt verkningfulla upprepningar som i stycket nedan där ordet »efter« får inleda sju satser i rad, och som sedan avslutas med syndabekännelsens »tankar, ord och gärningar« som i Lagercrantz tappning blir »tanke, ord och handling«:

Vi spanar med en större iver än någonsin efter rymdskeppens silverstrimor, efter en öppnad gräns, efter att den ensidiga svartmålningen av den västliga världen i sovjetisk press skall upphöra, efter en möjlighet för Sovjetmedborgaren att fritt läsa västlig litteratur och västliga tidningar, efter en nedtoning av den ideologiska fanatismen, efter en historisk forskning som betraktar sanningskravet som mera betydande än lydningen för det makt-havande partiet, efter en ökning av den enskildes frihet i tanke, ord och handling.

Ibland skriver han in böner i texten, med sina typiska konjunktivformer. I en ledare nyårsaf-ton 1968 skriver han om Gunnar Ekelöf som gått bort samma år, och ställer sig mycket kritisk till ett radioinslag om författaren där man, som han uppfattat det, »redan håller på att marmorisera honom«: »Vi måste lyssna naturligt som levde han ännu. Gud bevara honom från helgonmakarna.«⁵²

Ett bibliskt stilgrepp som anaforiska upprepningar, vilket ju också är ett muntligt drag, är

också vanligt i Lagercrantz texter. Anaforen – upprepning av samma ord i början av en fras – används till exempel i julaftonsledaren 1968, »Rädslan för rädslan«, där ordet »rädsla« återkommer tio gånger i samma mening:

I dag är rädslan tillbaka och dess namn är legio. Rädslan för atombomben, rädslan för kommunisterna, rädslan för Kina, rädslan för knarket, rädslan för imperialismen, rädslan för monopolkapitalet, rädslan för hunger, rädslan för de hungrande, rädslan för rädslan.⁵³

Julaftonsledare

»Jag brukade skriva ledaren på julafton«, berättar Lagercrantz i *Ett år på sextioalet*. »Dagspolitiken drog sig då tillbaka och det ansågs lämpligt med något mera tidlöst«. ⁵⁴ Också nyårsaftnar och dagen efter nyårsdagen, då årets första tidning utkommer efter nyårsdagen som är helgdag, kan Lagercrantz stå för ledaren.⁵⁵ Citatet ovan ur »Rädslan för rädslan« säger något om hur det kan se ut.

Bo Strömstedt tar fasta på julaftonstexterna i en karaktäristik av Lagercrantz:

När Olof Lagercrantz och Sven-Erik Larsson tillsammans var chefredaktörer för *Dagens Nyheter* skrev Gunnar Unger i *Svenska Dagbladet* att chefredaktören Larsson var anställd för att tillse att chefredaktören Lagercrantz inte blev för poetisk och chefredaktören Lagercrantz för att tillse att chefredaktören Larsson inte blev för prosaisk. Det säger något om tidning. Hur osams Larsson och Lagercrantz än kunde bli var det alltid Lagercrantz som fick skriva ledaren på julafton när det krävdes en viss lyftning, en klang i luften.

Det är den läsarna lyssnar efter.⁵⁶

Men den »tidlöshet« Lagercrantz strävade efter i julaftonsledarna, och klangen i luften som Strömstedt talar om, säger egentligen inget om vad han gjorde för ämnesval i dessa texter. För faktum är att han ofta tar upp olika religiösa spörsmål i julaftonsledarna, vilket gör att man kan se dem som ett slags predikningar, om än

kritiska sådana.⁵⁷ Ett återkommande budskap Lagercrantz framför är människans ansvar för sin omvärld, för sitt här och nu, som han menar att kyrkan har försummat. I en ledare publicerad en annan kristen storhelg, pingst, är Lagercrantz inspirerad av Ernst Blochs *Ateismen i kristendomen* och skriver om Jesus som upprorsman, gränsöverskridare och kättare som »flyttade det gudomliga från bergen, molnen och himlakropparna till människan«, men som kyrkan sedan förstorat upp och gjort ofarlig.⁵⁸ »I stället för att vara en vägvisare till ett gudsrike på jorden blir han styresmannen över paradiset på andra sidan«, skriver Lagercrantz, och menar att kristendomen genom historien blundat för de mäktigas synder samtidigt som man kuvat de fattiga; »det var lättare att frälsa själar än att ge kropparna mat«. Jesus i Lagercrantz ögon är istället en materialist som vill börja med att frälsa kroppens armod – det är glappet mellan kropp och själ, värld och evighet som kristendomen traditionellt bygger på som Lagercrantz i Blochs följd inte kan acceptera: »Religion är längtan, och en längtan som bortser från de förhållanden under vilka människorna lever är en usel religion. Den milde lidande tålmodige Jesus blir för Bloch en despot. Vreden hos Jesus uttrycker sannare hans väsen.«

Över denna ledare raljerade man bland annat i kristna *Dagen*: »Chefredaktör Olof Lagercrantz har pingstpredikat. I en ledare i *Dagens Nyheter* har hans förkunnelse nått hundratusentals människor i vårt land.«⁵⁹ Skribenten i *Dagen* har inget till övers för Lagercrantz tolkning av Jesus – »längre bort från Bibelns vittnesbörd och anda kan man inte komma« – men det är slående att han ändå uppfattar texten som en predikan, därför att det utöver ämnesvalet också säger något om *hur* Lagercrantz skriver.

I sin avhandling *Att övertyga från predikstolen. En retorisk studie av 45 predikningar hållna den 17:e söndagen efter trefaldighet 1990* inringar Barbro Wallgren Hemlin predikan som genre utefter fem komponenter: den är retorisk, muntlig, liturgisk, exegetisk och profetisk.⁶⁰

Predikans retoriska karaktär handlar om att övertyga, och däri ingår den klassiska retorikens tre plikter – docere, delectare och movere – undervisa, förnöja och röra. Predikans muntlighet handlar inte bara om att den framförs som tal; till skillnad från det vardagliga talet är den inte spontan utan (oftast) förberedd som skriven text med syfte att uppläsa och åhöras. Det liturgiska momentet avser predikans inramning, det vill säga gudstjänstens sammanhang av böner och sång. Det exegetiska innebär att utlägga och förklara en bibeltext och det profetiska att denna text »måste tillämpas på den aktuella situationen, den måste säga dagens lyssnare någonting«.⁶¹

Likheten med ledarsidestext i stort är inte svår att se när det gäller retoriska och »profetiska« drag. De övriga tre komponenterna kan också användas för att beskriva Lagercrantz texter: de präglas av en talspråklig stil, de lånar liturgiska grepp i form av böner och de ägnar sig åt tolkning och diskussion av texter. Det »profetiska« är något som överlag ligger Lagercrantz nära – det är en grundläggande hållning i hans framställningar av äldre, kanoniserad litteratur där *Odysseen* ger perspektiv på Vietnamkriget och Dantes infernovandring handlar om livet här och nu.

Ur ledarsidestext kan man nämna »Tystnade röster och nya«, med ekfrasen av den romerska mosaiken, som handlar om den goda konstens samtidighet. Ett annat exempel är en ledare från julafton 1970, »Rådfråga tre gamla!«, där Lagercrantz återberättar en gammal kinesisk saga.⁶² Efter berättelsen som tar upp ungefär fyra femtedelar av texten följer en asterisk som styckeavdelare och sedan Lagercrantz reflexion och tolkning av den historia han just framställt. Det är ett budskap om »rimligt medmänsklig[t] förstånd« han vill utvinna ur sagan: »[s]amma slags sunda bondförnuft ville jag önska alla *Dagens Nyheter*s läsare. Det är min tro att julevangeliets ord om 'Frid på jorden' inte kan vinnas i något annat tecken«. Än en gång använder han sig av ett kristet uttryck – *in hoc signo [vinces]*

– i detta tecken skall du segra, men tecknet avser inte korset utan ett praktiskt förnuft.

Tradition av språklig konkretion

Lagercrantz val av substantiv, dragningen till konkretion, till materialitet och kropp kan, som jag nämnt, sättas i samband med Strindbergs diktning. Just sådana drag hos Strindberg lyfter Lagercrantz också gärna fram i sina texter om författaren. Ett exempel finns i artikeln »Högstedts Piccadon berövade Strindberg Nobelpriset« som skrivs i samband med *Dagens Nyheter*s hundraårsjubileum.⁶³ Rubriken syftar på novellen »Dygdens lön« i *Giftas* där Strindberg talar om nattvarden med dess bröd och vin som »[d]et oförskämda bedrägeriet, som spelades med Högstedts Piccadon å 65 öre kannan och Lettströms majsoblater å 1 kr skålpundet, vilka av prästen utgävos för att vara den för över 1800 år sedan avrättade folkuppvigglaren Jesus av Nasareths kött och blod«. Lagercrantz påpekar att »[c]itaten har sting även idag, inte minst därför att större delen av svenska folket alltjämt vane-mässigt förs fram till konfirmationen«. Men det egentliga ärendet är att framställa Strindberg som den första moderna människan i svensk historia: »[v]ad jag menar är känslan av ett nytt slags nakenhet och direkthet«: liksom senare diktare som Agnes von Krusenstjerna, Vilhelm Moberg eller Gustav Fröding »nämner [Strindberg] tingen vid deras rätta namn«:

Vinet i nattvarden, omgivet med magisk förtrollning och omnämnt med skygghet även av dem som inte tror, knyts till den firma som levererat det och blir därigenom avmagnetiserat. Brödet, som skall föreställa Jesu kött, blir en från bageri Lettström utsänd majsoblat.

Men Lagercrantz arbete med språket har också en klangbotten i sextiotalets intresse för konkretism och språkmaterialism.⁶⁴ Det framstår egentligen som mer av igenkänning än influ-

ens. Desto större betydelse kan man tillmäta Lagercrantz litterära rotsystem, särskilt den Strindberg som arbetade med konkretioner i en annat litterärt skede som ställde frågor om »verkligheten«, 1880-talet. Karl-Åke Kärnell placerar i *Strindbergs bildspråk* in dennes metaforik i ett naturalistiskt sammanhang där man sökte »låta tingen framstå i all deras ursprungliga fräschör« vilket för Strindbergs del tar sig uttrycket i en »stark sinnlig konkretion« där han »förkroppsligar själsrörelserna eller oförskräckt materialiserar dem«. Den sortens »demonstrativa materialisering och avsjälning« som Kärnell talar om urskiljer Lagercrantz särskilt hos Strindberg samtidigt som han själv tar till liknande grepp där kroppslighet och vardaglighet utgör viktiga inslag.⁶⁵

Performativa drag

Lagercrantz skrivande i *Dagens Nyheter* har en del gemensamt med sextiotalets öppna konst i så måtto att han ägnar sig åt att upphäva gränser mellan tidigare strikt uppdelade genrer och att pröva nya möjligheter. Lagercrantz recension av Sara Lidmans *Gruva* hamnar exempelvis inte på kultursidan – den utgör ledaren för dagen den 27 oktober 1968. Och i »Många slags ansvar«, ledare den 24 augusti 1969, ställer sig Lagercrantz kritisk till Georg Lukács läsning av James Joyce. Men mot bakgrund av exemplet ovan måste man också konstatera att det handlar om något mer grundläggande än att »bara« låta texter byta plats och att låta litteraturen expandera på andra ämnens bekostnad. Lagercrantz skriver inte bara *om* litteratur, han *skriver litteratur*. »Konventionen har ännu inte hunnit fatta att det är konst du skriver«, menar Birgit Cullberg i brev till Lagercrantz 1960.⁶⁶

Att det är fråga om en tidigare ordning som ändras framgick inte minst i Lars Grahn's studie över ledarsidestext, där Lagercrantztexterna förblev undantag. När Olof Lagercrantz skriver ledare sker en förskjutning i texten – från det

anonyma »vi, *Dagens Nyheter*« till »jag, Olof Lagercrantz«.

Konststycket att fömedla ett »jag« när man inte får säga »jag« åstadkommer Lagercrantz genom att bryta ledarsidans tilltal, stilläge och bildspråk. Därmed tydliggör han också hur ledarsidan talar ett maktspråk i form av sin gängse diskurs där den opersonligt hållna argumentationen, metaforiken hämtad från kamp och krig samt dragen av självklarhet och onåbarhet utgör typiska drag. Det är en rådande ordning som destabiliseras genom dessa gestaltande texter som genom sina genrebrott synliggör övriga ledarsidestexter just som texter, som form. Lagercrantz skriver in läsaren och öppnar för dialog genom vardagliga tilltal eller brevform, genom en närvaro i språket. Han använder sig av en muntlig stil, okomplicerad ordföljd, konkreta substantiv och andra kroppsliga uttryck.

Hans texter introducerar helt andra bildkomplex hämtade från växtlighet, teater och religion. De många intertextuella sambanden skiljer dem ytterligare från övriga ledare.

I stort framstår Lagercrantz ledarsidestexter som en löpande performance med *Dagens Nyheter* som scen.⁶⁷ Liksom gudadottern i *Völsungasagan* uppträder Lagercrantz i förklädnad – i skepnad av sitt textjag, *klädd i sitt språk*, för att överta en av hans egna beskrivningar av Strindberg som författare.⁶⁸

I *Om konsten att läsa och skriva* funderar Lagercrantz kring läsarens kreativitet: »den goda författaren är medveten därom och inbjuder läsaren till samarbete«, skriver han.⁶⁹ Den jag-reform som Lagercrantz genomför på *Dagens Nyheter*s ledarsida är därför samtidigt en du-reform. Jaget är meningslöst utan duet – det du som läsaren blir.

1. Jag ger några exempel på detta i »Politisering av kultursidan – estetisering av ledarsidan. En aspekt på Olof Lagercrantz kritik i *Dagens Nyheter*« i Clas Zilliacus (utg.); Heidi Grönstrand & Ulrika Gustafsson (red.), *Gränser i nordisk litteratur*, vol. 1, Åbo: Åbo Akademi, 2008, s. 127–134.
2. Jag menar här »litteratur« närmast i bemärkelsen »skönlitteratur«. I Lagercrantz fall en konstnärligt utformad text som kommunicerar med sin läsare framförallt med estetiska medel och retoriska grepp. Till skillnad från facklitteratur eller sakprosa vill den inte enbart förmedla ett innehåll – som text besitter den ett egenvärde. Den utgör en egen värld och den begrundar sina egna uttryck och former.
3. Horace Engdahl, »Olof Ariman«, i *Vårt behov av Olof. En vänbok till Olof Lagercrantz 90-årsdag*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 2001, s. 113.
4. Jag har funnit ledarsidestexterna genom medarbetarlistor i *Dagens Nyheter*s arkiv i Sveriges Pressarkiv, Riksarkivet, Stockholm. Mellan 1960 och 1967 rör det sig om 200 osignerade

ledarsidestexter. Från 1968, då möjligheten att underteckna ledarsidestext infördes, och fram till 1975 skrev Lagercrantz 110 ledarsidestexter, till större delen signerade.

Dagens Nyheter refereras i notapparaten hädanefter till som *DN*.

5. Lars Grahn, »Ledare och reportage. Försök till stilistisk analys av några texter i *Dagens Nyheter* hösten 1962«, i Olof Gjerdmann, Valter Jansson & Olof Östergren (utg.), *Nysvenska studier. Tidskrift för svensk stil- och språkforskning*, Uppsala: Lundequistska bokhandeln, 1962:42, ss. 119–186.
 6. *Ibid.*, s. 141.
 7. *Ibid.*, s. 146f om substantivsjukan, det vill säga användandet av nominala konstruktioner i stället för verbkonstruktion.
- Det avslutande citatet återfinns på s. 136.
8. Olof Lagercrantz, »Litteratur och pris«, ledare, *DN* 26.10 1962.
 9. Grahn, ss. 138, 146.
 10. Rolf Hedquist, *Emotivt språk. En studie i dagstidningars ledare*, Umeå: Umeå universitetsbibliotek, 1978 (diss. Umeå 1977) s. 10.

11. Grahn, s. 149 f.
12. Jfr Hedquist s. 10, som konstaterar att ledarnas språk är »svårare än språket i reportage och artiklar«, vilket hänger samman med »den i stilistiken tidigt iakttagna skillnaden mellan narrativ och resonerande stil«.
13. Lagercrantz, »En sommardag«, ledare, *DN* 31.7 1960.
14. Lagercrantz, »Tystnade röster och nya«, ledare, *DN* 31.12 1968.
15. Peter Hallberg, *Litterär teori och stilistik*, Göteborg: Akademiförlaget, 1992 [1970], s. 127 f.
Lagercrantz skriver om *Det nya riket* som en av de böcker han återkommer till i dens. *Dagbok*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1954, s. 106 f.
16. Hallberg, s. 115.
I det inledande stycket till ledaren »Tystnade röster och nya« som beskriver mosaiken i Rom räknar jag 179 ord varav 63 substantiv, eller 35 procent. Då har jag räknat sammansättningar som »romarkrigarens hjälm« som två substantiv.
17. Stycket räknar 203 ord varav 54 substantiv, 27 procent, och 21 adjektiv, 10 procent.
18. Gunnar Ollén, »Stilen i Ordalek och småkonst«, *Strindbergs språk och stil. Valda studier*, inledning av Göran Lindström, Lund: Gleerup, 1964, s. 83.
19. Birger Christofferson, »Olof Lagercrantz som kulturskribent«, *Ord och Bild*, 1953, s. 97.
20. Lagercrantz, »Rätten att vara människa«, *DN* 23.1 1965; dens. »Litterära måltider«, *DN* 18.7 1954; dens. »En ny poet«, recension av Tomas Tranströmers *17 dikter*, *DN* 4.4 1954.
21. Gunnar Svanfeldt, *Posten 1768–1769 och dess författare*, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1937 (diss. Uppsala 1937), s. 283 ff; Ingemar Oscarson, »Med tryckfrihet som tidig tradition«, i Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), *Den svenska pressens historia I. I begynnelsen (tiden före 1830)*, Stockholm: Ekerlids förlag, 2000, s. 100 et passim; Yvonne Leffler, »Jag har fått ett bref...«. *Den tidiga svenska brevromanen 1770-1870*, Hedemora: Gidlund, 2007, s. 35.
22. Leffler, s. 7f.
23. Stina Hansson, *Svensk brevskrivning. Teori och tillämpning*, Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, 1988, s. 103.
24. *Ibid.*, s. 97.
25. Kring detta ideal, se exempelvis hans beskrivning av historikern och författaren Alma Söderhjelm (1870–1949) som »stor konversatör«, Lagercrantz, »En 1700-talsdam«, *DN*, 14.2 1954. Artikeln omtryckt i dens. *Dagbok*, 1954, s. 111-114.
26. Marie Löwendahl, *Min allrabästa och ömmaste vän! Kvinnors brevskrivning under svenskt 1700-tal*, Göteborg: Makadam förlag, 2007 (diss. Lund 2007) s. 24. Löwendahl sammanfattar brevforskning och definitioner på brevet som genre på s. 21–29, bland annat med hänvisningar till Mireille Bossis och Charles Porter i *Yale French Studies*.
27. Bruce Redford *The Converse of the Pen. Acts of Intimacy in the Eighteenth-Century Familiar Letter*, Chicago och London: The University of Chicago Press, 1986, s. 2.
28. Lagercrantz, *Om konsten att läsa och skriva*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1990 [1985], s. 38–39.
29. Lagercrantz, »Tystnade röster och nya«, ledare, *DN*, 31.12 1968.
30. Se exempelvis Lagercrantz »Don Juan m.fl.«, del i artikelserien »På Måfå«, *DN* 31.1 1954: »Med den nya klassiciteten, som det nu ropas på, följer dogmen och den stendöva tron«. Artikeln finns omtryckt i dens. *Dagbok*, 1954, s. 115-119.
31. Lagercrantz, dagboksanteckning 5.5 1961.
Lagercrantz publicerade dagbok förvarades hos Richard Lagercrantz, Bromma, men förstördes i brand juni 2008. En inskannad version finns hos artikelförfattaren.
32. Lagercrantz *Opinionslägen. Utdrag ur min tidningsdagbok 1965–1968*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1968; dens. *Dagbok*, 1954.
33. I en dagboksanteckning 26.2 1967 skriver Lagercrantz: »Någon riktig ambition har jag väl ej heller haft som dagboks-författare. Oftast har fingrarna fått löpa på maskinen och jag har avstått från att anstränga mig. Min egentliga dagbok är mitt skriverseri. Man kunde tänka sig kanske en dag att publicera dagboken men då låta den rymma också stycken av de artiklar som skrivits samtidigt«.
34. Lagercrantz, »Rädslan för rädslan«, ledare, *DN* 24.12 1968.

35. Se exempelvis »Herr Palmes tankemödor«, underledare, *DN* 1.10 1963, som är försedd med ett »P.S.«
36. Lagercrantz, »Brev till Karin«, ledare, *DN*, 31.12 1975.
37. John Chr. Jørgensen, *Om breve. Ni essays om brevformen i hverdagen, litteraturen og journalistikken*, Københavns universitet: Museum Tusulanums Forlag, 2005, s. 122ff.
38. Lagercrantz, »Småtyckarskolan«, ledare, *DN* 27.5 1963.
39. Franz Kafka, »Brief an Oskar Pollak« 27 januari 1904 i *Briefe 1902–1924*, utg. Max Brod, Frankfurt am Main: Fischer, 1958, s. 27f.
40. Grahn, s. 173.
41. Grahn, s. 175f.
42. Se Peter Lützen, *Et billede at læse med*, Köpenhamn: Akademisk Forlag, 2002, (diss. Köpenhamn 2001) kapitlet »Organisk nykritik« ss. 37–46 och »Organismetänkning« ss. 173–219.
43. Lagercrantz, »'Snusket' och våra krafter«, underledare, *DN* 20.5 1963.
44. Lagercrantz, »Kennedy död«, ledare, *DN* 23.11 1963.
Också i följande ledarsidestexter om presidentmordet tillämnar Lagercrantz ett bildspråk från teaterns värld. I ledarsidestexten »Det politiska mordet«, 24.11 1963, talas om ljuset som slocknat på »den världspolitiska scenen« och i mellanledaren »Presidentens begravning« 26.11 1963 avslutar han: »Världen har knappast i vår tid bevittnat ett drama som detta och kommer länge att minnas det.«
45. Lagercrantz, »Rätten att vara människa«, *DN* 23.1 1965. I artikeln intervjuas författaren Hannu Salama som i Finland åtalats för hädelse mot Gud i sin bok *Midsommardansen* (den finska originaltiteln är *Juhannustanssi*). Lagercrantz intervjuar också justitieministern J O Söderhjelm som väckt åtalet. Den varma gestaltningen av Salama understryker hos vem Lagercrantz sympatier i tryckfrihetsmålet ligger: »Men låt oss gå till själva saken, till den roman och den författare som nu står i ljuskäglan. Jag äter middag med Hannu Salama. Han är tjuguåtta år. En mustasch slokar på hans överläpp. Håret stretar ned över den ovanligt vackert välvda pannan. Ansiktet mjukt, vänligt, varmt. Ögonen insjönordiskt blå. Gestalten lös och ledig. Händerna är små, och fingrarna synes skapade att plocka med de minsta pryglar. Han har varit elektrisk montör en gång, och det kan man förstå.«
Lagercrantz skriver vidare om Salamafallet i »Riksdagens hädelsedebatt«, *DN* 23.5 1965 och »Salama i riksdagen«, *DN* 26.5 1965 samt kommenterar händelserna i *Ett år på sextiotalet*, s. 65f.
46. Lagercrantz, »Kvinnoprästerna«, mellanledare, *DN* 11.4 1960; dens., »Borgerlig begravning«, ledare, *DN* 5.1 1962. Konfirmationen blir, med assistans av Strindberg, också föremål för kritik i »Högstedts Piccadon berövade Strindberg Nobelpriset«. Artikel i *DN:s* jubileumsnummer *Dagens Nyheter 1864–1964*, 5.1 1965.
47. Lagercrantz, dagboksanteckning, 14.1 1932.
48. Lagercrantz, »Leninminnet«, ledare, *DN*, 22.4 1960; dens. »De livstidsdömda spionerna«, ledare, *DN*, 8.5 1960.
49. Lagercrantz, »Statskyrka eller religionsfrihet«, ledare, *DN*, 5.5 1963.
50. Lagercrantz, dagboksanteckning, 13.8 1964.
51. Lagercrantz, »Rymdskott och medmänsklighet«, ledare, *DN*, 13.8 1962.
52. Lagercrantz, »Tystnade röster och nya«, ledare, *DN*, 31.12 1968.
53. Lagercrantz, »Rädslan för rädslan«, ledare, *DN*, 24.12 1968.
54. Lagercrantz, *Ett år på sextiotalet*, 1990, s. 137.
55. Mellan 1960 och 1975 är det bara fyra år av sexton som Lagercrantz inte skriver julaftonsledaren (1960, 1964, 1972 och 1973). Under samma period skriver han två nyårsaftonsledare (1962 och 1968) och fyra »nyårsledare« (2.1 1961, 1963, 1964 och 1966).
56. Bo Strömstedt, »Espresso!«, *Expressen*, 18.1 2001.
57. Se exempelvis »Människan och hennes gud«, ledare, *DN*, 24.12 1963. Det är för övrigt inte bara på julafton Lagercrantz skriver om religion, jfr »Religionen i framtiden«, ledare, *DN*, 11.8 1963.
58. Lagercrantz, »Människosonen«, ledare, *DN*, 25.5 1969.
59. Mårten Mårtensson, »Människosonen och Lagercrantz«, *Dagen*, 14.6 1969.
60. Barbro Wallgren Hemlin, *Att övertyga från predikstolen. En retorisk studie av 45 predikningar hållna den 17:e söndagen efter trefaldighet*

- 1990, Nora: Nya Doxa, 1997 (diss. Göteborg 1997), s. 23–25.
61. Ibid., s. 25.
 62. Lagercrantz, »Rådfråga tre gamla!«, ledare, *DN*, 24.12 1970.
 63. Lagercrantz »Högstedts Piccadon berövade Strindberg Nobelpriset«. Artikel i *DN*s jubileumsnummer *Dagens Nyheter 1864–1964* med anledning av hundraårsjubileet, 5.1 1965.
 64. Även om Lagercrantz visserligen inte drar sitt eget skrivande fullt så långt som samtidens mest experimentella diktare, tar han som Leif Nylén påpekat intryck av exempelvis verksamheten på Moderna museet som ledande forum: »Men det var – något överraskande – Olof Lagercrantz som verkligen satte fart på debatten. I *Dagens Nyheter* spelade han ut en av svischföreställningarna på Moderna museet mot Ingmar Bergmans uppsättning av Hedda Gabler på Dramaten. 'På Dramaten ett degenererat skott på ett gammalt teaterträd. Ett stycke skrivet för evighet, men stinkande av död.' Den levande konsten fanns på Moderna Museet, där »unga poeter« lekte med språket och identiteterna, utnyttjade popkulturen och gav utrymme för åskådarnas medskapande fantasi. Det är till deras »relativism« vi i dag främst bör lyssna, slutade Lagercrantz.«, Leif Nylén *Den öppna konsten. Happenings, instrumental teater; konkret poesi och andra gränsöverskridningar i det svenska 60-talet*, Stockholm: Sveriges allmänna konstförening, 1998, s. 114f.
 65. Karl-Åke Kärnell, *Strindbergs bildspråk*, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1969, ss. 67, 87.
 66. Lagercrantz lyfter särskilt fram brevet i sin dagbok, anteckning 23.3 1960.
 67. Jag använder här »performance«-begreppet enligt Erika Fischer-Lichte, »Performativität und Ereignis«, i Erika Fischer-Lichte, Christian Horn, Sandra Umathum & Matthias Warstat (red.), *Performativität und Ereignis*, Tübingen och Basel: A. Francke Verlag, 2003, s. 11–37.
Fischer-Lichte utgår från experimentell teater på sextioalet där publiken på olika sätt direkt involveras i föreställningen. Hon talar om teatern i termer av *process* – den verklighet som framställs på scenen är inte autonom utan beroende av åskådaren. Det handlar inte längre om att framställa en fiktiv värld skild från betraktarens – istället konstitueras teatern av vad som händer mellan skådespelarna och åskådarna (s. 12). Fischer-Lichte menar att motsättningen mellan närvaro och representation (»Präsenz und Repräsentation«) upphävs (s. 31). Skådespelarens kroppsliga närvaro i uppförandet blir en kraftkälla som överför energi till åskådaren (s. 30) och destabiliserar en förment motsättning dem emellan. Fischer-Lichte påpekar att uppförandet (»die Aufführung«) framstår som »platsen« (der »Ort«, inom citationstecken) där för vår kultur grundläggande motsättningar befrias just från sitt fastläsande i motsatspar, utan att för den skull skillnaderna dem emellan försvinner (Signifikant/Signifikat, Sinnlichkeit/Sinn, Wirkung/Bedeutung, Präsenz/Representation). Snarare, poängterar Fischer-Lichte, sätts skillnaderna i spel.
Resonemanget är i det här fallet överförbart till text – där »åskådaren« kan ersättas av »läsaren« som på olika sätt involveras i texten, genom direkttilltal och så vidare. Då Lagercrantz genom olika grepp förmedlar sitt »jag« installeras en kroppslighet och en närvaro som i vanliga fall inte finns i ledarsidestext. Det låter sig därför beskrivas också i termer av teatral performativitet. Genom deras litteraritet tydliggör Lagercrantz texter hur ledarsidans genrelagar ser ut, och destabiliserar den ordningen. Fischer-Lichte talar om hur motsättningar sätts i spel – på samma sätt sätter Lagercrantz texter igång ett spel där övriga texter också blir synliga *just som texter*; som form, som språkkonstruktioner.
 68. Lagercrantz, »Röda rummet – en framtidsroman«, *DN*, 5.1 1968: »Strindberg uppträder klädd i sitt språk. Kvick, snabb, böjlig som en akrobat.«
 69. Lagercrantz, *Om konsten att läsa och skriva*, (1990 [1985]), s. 8.

Nyckelord: Olof Lagercrantz, *Dagens Nyheter*, ledarsidestext, performativitet, genreöver-skridande, självframställning, brevformer.

Keywords: Olof Lagercrantz, *Dagens Nyheter*, editorial, performativity, genre-transcending, self(re)presentation, letter-forms.

Summary

Installing the »I«. Editorials by Olof Lagercrantz in Dagens Nyheter 1960–1975

This study concerns the Swedish writer and critic Olof Lagercrantz who served as both editor in chief and cultural editor of Sweden's major daily newspaper, *Dagens Nyheter*, between 1960 and 1975. The material upon which the article is based is a corpus of 300 editorials, mostly unsigned and hitherto unnoticed by scholars.

By focusing on matters of style, it is shown that the texts by Lagercrantz distinctively break the laws of the editorial as traditional genre, which in short involved framing in the newspaper's political standpoints in by speaking from the position of an editorial »we«. Lagercrantz's editorials differ from this well-trodden mode by using styles of writing that resemble of everyday language and by using forms of letter-writing. To a wide extent, the editorials also play with intertextual allusions to the established literary canon, and often take literature and literary issues as their starting point.

The article stresses how Lagercrantz finds strategies of installing »himself« in the text, i.e. how he constantly seeks ways of establishing an »I« in a type of text where this particular word is not allowed. The letter-forms seem to convey the sense of presence of a subject in the text. Metaphors of body and voice, and mentioning of everyday, mundane events create effects of intimacy. Attention is drawn to the fact that Lagercrantz even on the level of grammar conveys a sense of body in the text: the number of substantives is by comparison quite high with Lagercrantz – constantly avoiding the adjective, he prefers words which literally have matter, substance.

Finally, it is suggested that the installation of the »I« in the editorials be considered a performance in both a linguistic and theatrical sense. By means of contrast, Lagercrantz's figurative and literary writing make apparent the laws of the editorial as generally written and understood. The latter thereby also seems to be highlighted *as text*, as form of language.

Stina Otterberg
Institutionen för litteratur, idéhistoria, religion
Göteborgs universitet
stina.otterberg@lit.gu.se